

Nemzeti Társalkodó

Szombaton, $\frac{2}{19}$ = (Fébruárius' 19-dikén)

1831

Csipkés Sándor Dr. Megjegyzéseinek végezte, a' Fazekas Sámuel' Dr. tanítására, Hanemann' Systemájáról (N. Társalk. 3--7-dik Sz.)

§. 1. — "Minden egyesült, magában zárkózott, saját műszerében beavatkozott élet óltalmazza magát a' rosztól, gyógyítja a' betegségekből, és fenn-tartja a' Viszontagságok között; a' mennyiben tsak tölle kitelik; ilyen egyesült erő lakja az Organismust, — azért nevezik élet-erőnek; ennek gondja és természete gyógyítani test-műszereit, minden orvosság nélkül, szinte minden *mulékony* betegségekből; de a' *megrögzöttekben*, és némely *ragadványokban*, többnyire magával tehetetlen, és szűkölködik orvosságok nélkül." — Megjegyzés; úgy vagy on, hogy ezen állatásban fekszik elrejtve, a' Hanemann Theoreájának Fundamentuma, (az életben) principiuma, (az életerőben) és basissa, (a' természetben); hanem még a' Mester azt, világosan tisztán és igazán tanítványának meg nem fejtette; a' midőn azt a' magavalóságának tulajdonságaiban, munkásságaiban, és kimutatásaiban; meg nem különböztette. Megtettzik mindazonáltal Hanemannak tanításából intézete: hogy ő az életvalóságának munkássága szerint, (nutritio) irányozta gyógyítását; de még is azt ő, a' természetben találtató, és ké-

szített szerek és eszközök nélkül, végre nem hajthatta; tudván azt: hogy az Isten is eszközök által munkás a' természetben; és ebben ok nélkül semmi sem leszen; azt is ösmervén: hogy az orvosi szerek tsak a' relatióban mennyiségekre és minéműségekre — nézve, érdeklik az emberi testet; abban valamely változásnak előhozására. — Mely szerint tehát a' Hanemann Theoreájában semmi új nintsen; hanem ő a' maga képzelete szerint, látván: hogy sok betegek orvosság nélkül is meggyógyulnak; és annak okát, az élet munkásságában tekintvén, hasonló módon akarta, ő is gyógyítási módját elintézni; a' honnan is gondolattját vonván vagy következtetvén, Theoreájának titulussát két Görög szovakból; omius (hasonló) és pathos (szenvedés); hasonló szenvedésnek vagy Homöopathiának tette; hanem bizonyoson nem azzal a' képzelettel, mint a' tanítvány érte: hogy a' szereknek is hasonló betegségeiben kell lenni, a' testnek betegségeivel, hogy azzal megegyezve a' testi betegséget neutralizálják vagy megsemmisítsék. Itten tehát a' betegség gyógyítására, és az egészség megbontására, absolute nem vétetődhetnek az orvosi szerek, hanem mennyiségeknek szükséges és megkívántató relatiójokban. Már hogy a' felszolló Orvos Úr, a' Szerző intéze-

tének irányzásában a' zéltelérésre-nézve, gondolatjait eltalálta vólna, a' megteztzik, ötet, vaktábanvaló követéséből; mely Theoreát ugyan az értelmés orvosok, meg nem vetik azért, hogy még meg nem érthették; de mind addig nem is követik végrehajtásokkal vagy tseledetekkel. míg a' Szerző és Követő Orvos Urak, elsőbben: az orvosi tudomány Thoreájának változhatatlan fundamentumából kiindulva, az egészséget világosan meg nem állítják; értelmére-nézve; másodsor tsalhatatlan principiuman építve, a' betegséget tisztán meg nem mutattják; értelmére-nézve; és harmadszor: az igaz basison állva az orvosi vágy gyógyító szereknek minémüségekben határozott erejeket meg nem határozzák; az értelemre-nézve; hogy tudják meg világosan, hogy mi az egészség a' maga valóságában; hogy ösmérjék meg tisztán, hogy mi a' betegség a' maga valóságában; és hogy okosságokkal foghassák fel, igazán, hogy tulajdonképpen a' gyógyító szer; és úgy követni fogják; ambar tudják azt az orvosok közönségesen, 's meg is ösmerték, és okosságokkal is fel fogták: hogy a' gyógyít a' mi táplál; és minden betegit a' mi a' táplálást akadáljoztattja. — (Principiis obsta, sero Medicina paratur).

A' fojamatban, írja a' felszolló Úr: "hogy három dolgot kell tudni az Orvosnak, minek előtte az gyógyításhoz fogna.

a) — *Az orvosságoknak minden behátásait az egészséges élő testbe.* (pótenτία).

b) — *A' természetes betegségeket és nyavaljakot.* (qualitas)

c) — *A' dosissát kell tudnia a' hasonló ingerü uruságoknak.* (quantitas).

Megjegyzés; az igaz, hogy hármát, szükségsképpen a' zélt-elérésre-nézve, minden embernek kell tudni; hanem azt az orvosnak, megkivántatóképpen ösmerni is kell; de még azt elkerülhetetlen érteni is kell; de még annak; az az

gyógyításnak; a' háromban, (a póten-tiában; qualitásban és quantitásban) sem a' mester sem a' tanítvány egyesületeket világosan tisztán és igazán, megkülömböztetve, hasonlítva és kimérve, meg nem állították, meg nem mutották, és meg nem határozták. — Már pedig egy orvosnak nem elég a' hármát absolute tudni; hanem azt a' háromban, hárommal, positive is kell ösmerni; és a' háromban, a' hárommal, a' hármát, okosságával is; az az észrevételével, mely a' vizsgálásban a' kimérést teszi; értelmével, mely a' tapasztalásban a' hasonlítást teszi; és ítéletével, mely a' meggondolásban a' megkülömböztetést teszi; relative, felfogva, megfogva, és bemutatva; tökéletesen érteni kell; hogy Homöopatisch gyógyítsa. Az Orvos tulajdonképpen nem gyógyít, hanem tsak cural; és a' betegség jeleinek felvigyázója, 's ha lehetséges, és a' mennyiben tsak tölle kitelik, annak eltávoztatja, nem pedig Hanemann és Fazekas szerént gyógyítója. — A' felszolló Orvos Úr tsudálkozik, egy porszemnyi testnek hathatosságán, hát ugyan azon nem tsudálkozik: hogy az ember eleven.

§. 2. — Ezen parágraphusnak értelmét, már megmutattuk, az orvosi tudomány historicaí leírásában; hanem még is, itten, az az megjegyzésem: hogy a' felszolló Úr, hogy akarja az erőt; a' melylyet nem ösmér; a' massából kivetkeztetni, és az azokbanvaló erőt; a' melylyet nem ért; kifejtteni. Bizonyosan az üveg-mosárban képzeli hogy tette az életet, mellyet vas-törőjével suról; hogy azt oly apodictice megakarja osztani; és mint orvosi szereket tisztában gondolja megmutatni és megkülömböztetni. (non omnia possumus omnes). Elhalgatom az orvosságok készítésérőlvaló vélekedéseit; minthogy már tudgyuk, hogy a' vélekedés tsak bizonytalanség. — A' tanító-

nak pedig, tudni kell világosan, ösmerni kell tisztán, és érteni kell igazán, aztat, a' miről tanít; mert különben tanítványnyai eltsábittatnak; vagy tsak az zürzavarban vezetnek; de még a' tanításnak előadási Modgyában is, egy bizonyos rendet kell tartani; mert különben a' tanítvány, nem tudja segény, hogy melyik első, melyik középső, és melyik utolsó.

§. 3. — Ezen paragraphusban, ugyan, nem állítom; de nékem még is úgy láttzik, mintha egy nagy ugrást tett volna, a' Felszólló Úr, tanításában; a' hól mingyárt a' testnek külső színén való kiütéseiről (exantemata) szoll; a' hol az emberhimlő, hasonló ellent-álló szert, megállítja. (*phylosophum tacuisse de-cuisset*).

§. 4. — Ezen paragraphus is, egy általjában a' megjegyzésre nem volna érdemes; de minthogy a' kéz-orvosi tudományt, oly tsekély pontból tekinti; bátor vagyok annak betességére nézve, tsak azt megemlíteni: hogy a' mű Felséges Fejedelmünk ditsösségesen uralkodó Ferentz Austriának 1-ső Tsászára, Magyarország-nak 51-dik Királya; 'sat. a' bétsi Josephina Academiában a' Chyrurgiát a' Medicinával egyesíteni parantsolta. Már ha a' tárgyat illető dologon kívül nékem is szollani szabad lenne, engedődjek-meg; hogy azon szívbeli örömet, belső érzésemnek tiszta indulatjából kiönteni; és egy Jó Fejedelem Atyának, Jó Fiát, ötödik Ferdinándot, Magyaroszágnak Királyát, a' ki Jobbágyainak felsegállítására, és a' Magyar nyelv tanító helyének gyarapítására, Aldozatot tett, megemlíteni.

§. 5. — A' Felszólló Úr itten is tsak a' test színének külsőjét tekinti; és a' rühről (*scabies psora*) beszéll; mely betegségnek közönségesen az orvosok, mind definitióját, mind felosztását; mind pedig gyógyítási módját tisztábban értik;

mint maga a' Felszólló Úr, a' ki a' kenes-erőnek egy két tsepjeivel; nem tudom, 's nem is értem; hogy melyik vagy hányadik fejlődéssel vagy dilutioval, gyökeresen meggyógyítani akarná.

§. 6. — Ezen paragraphusban pedig, azt a' kérdést teszi fel, a' Felszólló Úr: hogy vagy-on-é szükségek az embereknek a' himlőre (*variola*) veres himlőre, (*scarlatina*), a' frantzoz betegségre (*syphilis*) a' rühre (*scabies*); 's több más fergekre, bogarokra, tsúszó mászó állatokra; ez ugyan magában egy excentris, és értelem nélkül való kérdés. — Hanem hogy mi légyen a' hasonlatosság az ész és tehényhimlő között, azt meg nem foghatom; talán annyi, mint az asztales és a' szilva között: hogy az asztales kemény széket tsinál, és a' szilva lágyat; mert annak is, tsak annyi a' magyarázattja. hogy azt a' Belladona Essentiának 26-dik és 50-dik fejtetjének egy tsepje végrehajtja; és azzal meg van a' felelet. — 'sat.; és már ennyivel köteletségének az Orvos eleget tett.

§. 7. — Itten a' felszólló Úr, a' nagy ugrásában esett rontsolodásából felebred, és homáljosan észre-vészi: " hogy az érzések és gondolatok elevenek lesznek az ő eszében; " hanem még is mind tsak abba a' kerületben találja magát, mint az elalvó és felebredő, a' ki világosan nem tudgya azt a' percentést, a' midőn a' mély álomban merül, és nem ösmerni azt a' szempillantatot a' midőn az álomból tisztában felebred. — Még itten az Író, azt állítja: " hogy az ébszólló (*belladona*) és keneső (*Mercurius*) több torokfájást gyógyít meg az emberben mint minden más orvosságok össze-véve. " — Már hogy a' felszólló Úr, Hanemannnak intézetét irányzásában a' czélt-elérésre nézve tisztán fel nem vette, a' megtettzik irovány-nyából.

§. 8. — Itten az 1830-dik esztendőben, a' nyári nagy hévségben, friss vize fogyasztván, a' felszálló Úrnak, szomjuságában képzeleteit, a' phantáziában változtatta; és a' vérhast (Dissenteria) képzelődései között azon okból arra következtette; 's ílj formán construalva ezen betegséget; míg a' szomjuságát mególtotta volna; már az Ipecacuanhanok, opiumnak kén-pornak (sulphur) és rágó kénésőnek (mercurius sublimatus corrosivus) tincturájával, talám a' 5-dik, talám a' 6-dik, talám a' 12-dik, talám a' 24-dik Fejtéknek vagy Dilutionak egy két cseppjeivel azt meg is gyógyította. — Itten még azt mondja és megvalja: hogy az Anya Medicinából, megtart három szert; a' vinum stibiatumot, opiumot, és linimentum camphoratumot; és használja a' verbascum virágot is herbatheának. E' nagy ditsősségére szolgál az Anya Medicinának; hogy három régi orvosi szert megtartott használás végett; ámbár homöopatish gyógyítani, talám orvosi szerek sem vólnának szükségesek.

§. 9. — Már ezen Paragraphussában, nem ösmervén még a' betegséget, azt fel osztja: "organicusra és dynamicusra" de hogy mellyek a' tulajdonos characteri és jelei, az elsőnek vagy a' másodiknak, arról a' felszálló Úr ki nem nyilatkoztatta magát. Hanem ezek között elő-állítja a' hideglelést, (Febris) és ennek egy fajját vagy speciessét, a' gyuladást (inflammatoria) mellyet minden meghatározás nélkül és bizonytalanúl, Brown szerént hyperthaniának vagy forró nyavájának mond. — A' hideglelésnek, az ugy mondott Anya Medicinában, gyógyítása módját, igen inconsequenter felszámllálja. — A' Leánya pedig vagy Hanemann, eretvág, és a' farkas répa vagy acanitum essentiának 24-dik vagy 18-dik Fejtékéből, egy cseppet ad, és így elegendet tett kötelességének." Ez tehát a' ha-

sonlatosság szerént való gyógyítás! —

§. 10. — Itten azt kérdezi a' felszálló Úr; "hogy mi a' mérég?" mely kérdéséből úgy láttzik, hogy azt nemében, fájában, és minémiségében nem ösméri; mert azzal bízattja a' publicumot: hogy nem kell már félni többé; "az arsenicumtól, a' nux vomicatól, cicutatól, belladonatól, 's több más mérges értzektől, plántáktól, és állati mérgektől; mert már azokat Hanemann, mind jöltévő orvosságokká változtatta! — A' dühös kutya marás ellen a' belladonának strammoniumnak. Hyosciamusnak, 30-dik Fejtékéből, két három napba elég egy cseppet adni. — Az Író azt valja: "hogy ezen gyógyítás módjában nintsen saját tapasztalása." — A' felszálló Úr, mint egy szemére hányja a' Medicinának: "hogy nem tud minden mérges, orvosságnak használni, 's eddig nem is tette- azt céljának, pl. az elő-allatiokat (virus animale viventium). — Bár gyógyítani tudná ezeknek nyavajáit; ennyivel megelégedne a' mostani időkor." — Már láttuk a' homöopathiában: hogy a' felszálló Úr mindent tud, keveset ösmér, és sokat írt.

§. 11. — Itten a' felszálló Úr, elsőben; a' magyar nyelvet szándékozik tsinosítani vagy pallérozni; bár tsak abban czélt érhetne, mert a' Hanemann tanítását meghomáljosította. — Mászodszor leírja az orvositudományban való kifejtődését; mellyet ezen felszóllásában, nem tsak Orvos Társai előtt, hanem Orvosok előtt is megbizonyítja; de mind azon által ne gondolja a' felszálló Úr, hogy talám tanítóji, a' lib (?) táskájában a' töltéseket benyomták; 's azokat elhullatván; vagy Bajtársai, a' kik mind azokat májig megtartották, 's gondosan azokat jobbították; hogy megbantottak légyenek. — Harmadszor ugyan ezen Paragraphusban, szóll a' frantzos betegségről; melyről ugy

látzik: hogy tiszta ideája nintsen; mert maga megvalja azt: "hogya a' syphilis gyógyításában is, erőssen el vólt téveljedve.

§. 13. — Ezen Paragrusban előtte bortsát egy kitsin rómánt; és következeti a' rák seb gyógyításában, vizsgálattjaira való tapasztalatlanságát; 's minden meggondolás nélkül, mint egy varásló, még is annak gyógyítási módját le írja; gyakran millyen méltatlan ítil meg magáról mást az ember; hát az Orvosok és seborvosok nem curálják-é a' különböző formájú és minéműségű betegségeket a' gyógyulás következésével, mint a' felszólló Úr, úgy de azok lármát nem tesznek azzal; mert megvalják: hogy ők nem gyógyították, hanem tsak curáltak. — Itten még a' rüh tulajdon gyógyítási módjában, a' Dr. Hanemann hármass könyvére utasít. — Ha Dr. Hanemannak ez a' lármás dolog célja lett volna, jobb sapharra nem talált volna, mint hűséges tanítványára.

§. 14. — Itten a' pestises betegek körül való járásnak instructioját írja le, a' nélkül, hogy ezen betegséget ősmerné, hanem tsak tudja; de még is azzal fejezi be íróvannyyát: "hogya az allopathia vagy a' közönséges tanítása a' betegségeknek, soha a' pestisnek specifikumát fel nem találhattja, ha tsak tsudaképpen nem, mert nem tudja ő a' taljában uttját az Orvosságok feltalálásának; hanem az azokat kipróbáló, "és a' hasonló symptomák szerént gyógyítóé lészen a' ditsősség; hogy fel találja azt, és vele meggyógyítja ezt. De "mit? talám már is ki van az kapva: tekintsük-meg tsak symptomájit az arsenicumnak, a' phosphorusnak, a' graffitnak, nitri acidumnak, a' mercuriusnak, és a' rutának azok közt, mint "ha látnám minden symptomájit a' pestisnek hasonlatosságban." Már tsak ezeknek leírásával is, megszegyeltem ma-

gamat, egy nagy tekintetű Orvosnak, Hazámban, balgatagságait copirozni; hanem még is le írom már felszóllásának befejezését. "En legalább, ha a' sors pestis, és marhadög gyógyítására fog meg szóllítani, töstént azok közzül veszekelő eggyet, vagy másokat, 's remélem, annak tsak eggyetlenegy beadásával meggyógyítani ezt a' nyavaját, mely "ellen eddig, az Orvosságok eredetét költötték-fel."

Bár tsak ne szólt vala, és Phylosophus maradott volna. —

Hát ugyan még a' gyermeki iskolákban gyűjtött töltéseit is úgy vesztegette és hullatta-el, mint az Orvositudományban; 's ugyan úgy el felejtkezett, és nem emlékezett a' logicanak reguláira: hogy minden szónak az értelmét meg kell határozni; és a' nélkül pedig hogy ezen szónak homöopathia valóságos értelmét megmagyarázta volna; annyit beszéll arról, vagy azt is elfelejtette: hogy mi a' hasonlítás (combinatio) hiszem ha hasonlítani akar azt tudta, hogy két dolgot vagy tárgyat kell tekintetben venni, és azt is tudta: hogy ha a' kettőről a' hasonlításban ítéletet akar hozni, a' megkülömböztetésre nézve (distinctio) a' harmadikat a' kettő között megeggyeztetni kell, hogy az igazsághoz közelíthessen az. Nem elég tehát egy Orvosnak tsak tudni; hanem ősmerni is kell azt; és okosságával is meghatározva érteni kell azt.

Boldog az az ember még is, az emberi Társaságban, a' ki az eggyedül való képzelődésben vagy phantasiában, azt mondhattja magáról, mint a' felszólló Orvos Úr, a' 11. §-ban: "En legalább közöttünk Istené légyen a' Ditsősség, és H, é a' ditséret, ezen zürzavarból, már kiverekedtem, és megnyugodtam. Die 1-a novembris 1830.

Csipkés Sándor m.p. Ns. Doboka
Vármegye Ord. Physicussa.

Nemes Udvarhely-Szék^o Statistika^o leírásának folytatása

Bövön találtak a' kertekben egres-fák, mellyeknek, szőrös, sima, apróbb's nagyobb; kerek hosszúkö, zöld, sárga, kék, veres színű gyümöltsei gyenge savanyu izekkel magokat kedveltetik.

Hasonló bőséggel találhatni ugyana' kertekben veres szőlőt termő tseméket, mellyeknek gyümöltsei a' mivélés által szép nagy gerézdekre nevednek, 's mind nyári hívesítő tsemégét, mind julepét (?) bővön szolgáltatnak.

Ritkaságnak tartanak bor termő fákat Sz. Mártonban, Sz. Udvarhelyen, Bikafalván, N. Galambfalván, mellyek néha a' megérésre is eljutnak. De szőlős kertek csak a' Szék' alsó részében mivéltetnek, Keresztúron, Kis-Sojmoson, A. Bóldogasszonyfalván, Ujj Székelen, Sz. Erőbeten, Vétzkén, 'Sákodon, Sz. Demeteren; mellyek közzül a' négy utolsó Helységeknek jó megiható borok terem.

Baratzkot birsalmát, Keresztur's a' lejjebb fekvő helyek valami keveset szolgáltatnak, úgymint tengeri, nyári's őszi baratzkokat. De valamint a' sárga's görög dinnyéket, az egy Andrásfalván kívül, a' Nyárad mellől, vagy Maros - Vásárhelyről, vagy Brasson által Oláhországból; úgy a' baratzkoknak finomabb nemeit, 's a' szebb teresznyéket is azon helyekről, második kézből veszik a' Szék' lakosai.

Mezei, erdei epret, áfonyát, málnát, kivált a' havas-allja bővön szolgáltat.

Fái mogyorót a' Széknek sok erdei, de kivált az oroszhegyi, farkaslaki, pálfalvi erdők gazdagon szolgáltatnak fenyő-horsót ad a' zetelaki erdő bővön, mely nem csak a' füstölésre's patikai orvosságra, hanem a' fenyő-víz vagy pálinka's fenyő-olaj főzésre is használtatik, 's Kolosvárig sőt Fejérvárig is elhordatják; ugyanaz az erdő és az Oláh-

falvi jó és bő szurokkal gazdálkodik.

A' gombáknak sok nemeit találhatni a' Széknek napkeleti részeiben; süveg, tőke, pisztritz, róka, kenyér, laska, keserű, tsiperke gombákat, kivált' esős időkben; de a' szekfü és szarvas gombákat Csikból veszi második kézből a' Szék.

Vetemények dolgában a' Szék nem a' legszegényebb, mert majd minden Helységnek terem, petreseljme; murka, tösse vagy répája, endivia, cicoria, filemile veres vagy zöld fejes, retzés, ökor-nyelv laska salátája, fok's veres hagymája, káposztája a' szükség kielégítésére, kivált mikor az idő járása neki való; még is a' fainabb petreseljem-gyökereket, tzellereket, Segesvárról, Szebenből, M. Vásárhelyről, Brassóból; a' fok és veres hagymát az Udvarhelyre őszi sokadalomra jövő Nyárad mejjékeiről, a' mikor a' Csíkiak is innen szekerenként hordják-el, a' káposztát pedig a' szűk termés idején a' havas alól Zetelakáról; Oláhfaluból, Mátéfalváról, sőt néha Csikból, mely helljekre a' pillangók's hernyók a' káposzta ellenségei irtóznak menni, szokták a' Székbeliek magok felsegállésekre megszerezni kártifol, kollerabé, fodor vagy kéhl káposzta csak Udvarhelyt, Keresztúron's az udvari kertekben termesztetik, a' község nagyobb részének nem lévén azok inyek szerént való eledelek vagy irtótván töllök, vagy nem is tudván az azokkal való élés módját. Terem még közőnségesen a' kertekben turbollja, czékla, torma, ritkábban spenát, peszternák, kartzanella.

Dohánnya a' Széknek csak kevés terem itt is, amott is, hanem azt M. Vásárhelyről a' Sz. Márton napi's Antal-napi sokadalmok' idején hordják az egész Székbe sok másákkal megterhelt szekerekkel's a' dohányozó pipások többnyire harmadik kézből veszik, a' portubákat szívok pedig Segesvárról vagy Szebenből

élnék annak porával, — a' Csíkiak is a' dohányt vagy Vásárhelyről vagy Udvarhelyről kapják.

Étel savanyítani a' Nemes és Városi házaknál tartatik borettet, 's annak ro'sa, szederj, málna, medgy, borszőlő ágycsokról vett nemei használtatnak, de a' köz-nép él inkább alma etzettel, mely a' termő esztendőben a' bővön taláttató vad alma 's vatzkor-fák gyümöltseiből készítették, élnek még e' végre, sós-kával, sóska fa leveleivel és gyümöltseivel, mely Segesváron bővön terem, de a' Székben is már elszaporodott.

Van egy üveges virág ház Sz. Mártonban az Ugron Familiáé, melyből nem csak rosmarint, kerek 's rósa muskátá, tzitrus, kláris, vanília 's egyéb virágok; hanem elein készülő ugorka, retek, saláta, tzitrom 's narants almák is szoktak eladatni. De közönségesek sok helységeknek kertjeiben, a' 'sálja, fodormenta, bétsi-fű, bóldog asszony-lapu, szekfüvek, sárga, színes violák, tulipántok, fejér, veres ro'sák, sárga, fejér tubaró'sák, majoránák, liliomok, levendula, isóp, ruta. — Láthatni ritkán kásiát, jasmint, jensztert, gyöngyvirágot, mely az erdőkön bővebben is terem; fel foljót vagy narants színt, nartzissust, mely kerti is, mezei is, úgy a' játzintoknak sok nemeit; pésmákat, gyász virágot, őszi ro'sát, tzukros mákot, délig látót, resedát, mirhát.

Az ásványoknak is sok nemei taláttatnak ezen Székben: a' gyergyai úttól-fogva lefelé Etédig vaskövek, bővön, láttatnak, mellyekből essőzés és víz-áradások által, másutt is, de kivált' az Etédi határon, a' vaspor oly' tsomókba liordatnak, hogy az azzal kereskedők rakásokra gyűjtik, 's az Irók asztalára porozónak eladják a' só vidékin-Parajdtól-fogva, Sófálván, Korondon keresztül több faluk határán is, úgy Udvarhelyt, Sz.

Mártonban, Oklándon, az oldalokon 's patakokban a' sós víznek bőv nyomai taláttatnak, úgy hogy Udvarhelyt a' Küüllön túl-is, innen-is: úgy Oklándon, sőt a' Rikában-is sós kútak nyittattak-ki, Sz. Mártonban pedig némely pintzéknek az oldalai-is sóból állanak. — Lövéténél és Almáson, ismét a' vaskövek oly' bővek, hogy ott vashámor-is állíttatott-fel. — Karátsonfálván, 's a' Rikában a' mészkövek oly' sűrűek, hogy nem tsak a' Szék' számára, hanem távolabb helyekre egész M. Vásárhelyig-is az égetett mész szekerekkel hordatik — a' kemény pala köveknek Solymos körül 's másutt is elég bősége vagyon — kőépület' rakására pedig az egész Székben a' kövek soksága éppen elégséges. — Malom-'s koporsó-köveket Csíkból, Csitsóból szállíttanak — cserép edénynek való agyag az Udvarhelyi 's Korondi határokon bővön taláttatik — Az Hodjánál két nagy hegyek közt lefoljó patak oldalaiából, régen arany 's ezüst stufákat szedtek éjjelenként, az ahoz értő emberek 's a' bányászoknak eladták, ma is láttanak azon patak mejjékin a' bányalikok gyaníttják, hogy az Etédi erdők völgyeiben-is arany stufák taláttassanak. — Az Almási kőlikáról pedig azt tartják, hogy azok hajdan, római arany-bányák lettenek volna. — A' tserepes épületeknek, fedésére most tserepet Köhalom és Segesvár székekből hordanak, de ha mester-emberek vólnának arravalók, 's illendő költség fordíttatnék reá a' Székben-is készíttethetnének elegendő tserepek. — Téglát Szombatfalva végiben eleget 's jót égetnek.

Minerás vizei a' Széknek északra a' korondi, melynek vizét az ott lakók italra is, de az oda messzünnet menők, kiknek befogadásokra sok hajlékok állanak készen; feredésre használják. — A' Szombatfalvi, büdös dohottas szejké ugyantsak északra; ez inkább feredésre jó, még-is

az ott közel-lakók, sőt az Udvarhelyiek is, jó ízűen isszák. — Délre az Udvarhelyi határon, egy magas kősziklás hegy aljában a' fekete víz, mely a' fájós lábak' megvontatására való. Napkeletre az Homorodi, Oláhfalú határában, a' hol megint elegendő hajlékok vagynak az oda szállók' számára készítve: ennek vize mind innja, mind benne feredni, elég hasznos. — Végre, ugyan napkelet 's dél-között a' Lövetei határon a' Károlyi néhai Statuum Praesidens Lázár János kedves múlató helye, melynek kiességét ékes deák versekben le is írta; ennek is vize, mind itatra, mind feredésre erőssen ditsértetik. — Ezen nevezett savanyú vizekre, eljárnak Pünköstől-fogva septemberig, a' Vármegyékről, Szász és Székely helyekről sokan, külső, belső nyavaják orvoslására, nem sok költséget téve, ott helyben is a' szükséges eledelre könnyen szert tehetve, elég idő-töltést találva; vissza-is hazájokba sokan megújúlva térnek, kivált ha jó Diaetát tartottak mindenekben.

Elő-állati a' nemes Széknek ezek: négy lábu szelid állatok, Paripák, Kantzák, mellyek a' Fejedelem gazdaskodása által esztendőnként tavasszal ide küldetett fain Ménlovak által szaporítanak; ökrök, mellyeknek nagyobb része a' gazdaságbeli föld-mívelésre, tereh-hordásra, 's mészárszékre tartatik, egy része a' Sz. mártóni, parajdi, kereszturi, etédi, de főképpen az udvarhelyi sokadalmas vásárokbá hajtatik, 's ott vagy eladatik, v. eltséreltetik, vagy a' segesvári 's udvarhelyi mészárosoknak kezekre megyen. — Sokszor hajtának az udvarhelyi országos sokadalmakból nyárádtói, sőt magyarországi marha-szedők is válogatott szép ökröket-el. — Vagynak tehenek, borjak, mellyek a' tavaszi és őszi vásárokbán csoportoson árultatnak a' tejes borjak tavasszal elég nagy számmal vagynak — vagynak fejős birjak is, mely-

lyeket a' Nemesek, városiak, sőt más jó falusi gazdák is a' téj kedviért számosan tartanak — sertéseket minden város és falu felesen tart — vagynak még a' Szilágyból szaporításra pénzen vett sertések is ezeket korpával, pálinka-moslékkal, malom-porral, mikor jótska termés van, törökbúzával, tökkel, pityókával, és makkal hízlalják még is a' leolnivaló sertések bősége inkább függ a' Moldovából, Oláhországból, Brassó és Szebenen által pénzen szerzett sertésektől, mellyeket a' segesváriak, süköiek, fartzádiak, udvarhelyiek, százanként is hajtogatnak télen-által sok ízben — vagynak a' mészárosoknak nagy szelindekjeik, mellyek közzül ezelőtt néhány esztendőkel a' Török Tsászár számára sokakat nagy árron vettek-meg. (nézd az Eborvosban)

Tartanak az egész Székben, majd minden faluk határain, juh, herbets, kos, ketske-nyájjakat, feles számból állókat, mellyeknek túrójával, mert sajtot a' Székben keveset sajtólnak, a' ház szükségére is, eladásra is élnek, gyapjaikból pokrótzot, harisnya 's zeke-posztót szőnek, húsokat a' mészárosoknak kivágásra eladják; faggyúkat az udvarhelyi és segesvári gyertya öntőknek a' marha faggyúval egybe jó árron eladják bőroket a' vargák, tímárok, szőtsők bevásárolják a' száma nélkülvaló bányányokat tavasszal jó eleve elkezdve, szinte nyár végéig a' szőtsők és mészárosok egyenlő privilégialt szabadsággal nyúzzák azoknak bőroket vagy a' székbeli szőtsők kidolgozzák, vagy a' kereskedő örmények, 's idők felszedik, 's Magyarországra viszik — Tartanak a' Juhászok, sőt a' nagy falusi gazdák is, irtozatos komondorokat is — A' nagyságokra, formájokra, szőrökre, megkülömböztetett kutyának száma számlálhatatlan. Tartanak a' nemesek, 's némely szabad Székely vadászok, agarakat, kopókat, vislákat. — Vagynak, fejer, fekete, tarkás, verhenyős, szürke szőrü matskák is — A' kártévő mezei, erdei, házi, malombeli egereknek számtalan sokasága vagyon. (foljtatása következik)